

FILOLOGINĖ RELIGIJOTYRA: ESCHATOLOGIJŲ ANALIZĖ

Gintaras Beresnevičius

Labai apsidžiaugiau, kai pavyko sugalvoti pabaisišką antraštę, nuo kurios taip ir trenkia begaliniu intelektualumu ir nuoboduliu. Nors iš esmės bandysiu kalbėti būtent apie tai, o visų pirma apie religijotyros tendencijas šių dienų Vokietijoje. Praėjusių metų spalio 7–10 d. dalyvavau Tiubingene vykusioje religijotyros konferencijoje, skirtoje pasaulio pabaigos koncepcijoms religijose; čia pamėginsiu perteikti tiek pačią konferencijos medžiagą, tiek parodyti, kas dabar vyksta Vokietijos religijotyroje.

Konferencijos tema: „Pabaigos laikas, posūkio laikas, naujasis laikas“ (taip grubiai pažodžiui verčiu kalambūrišką *Endzeit, Wendezeit, Neue Zeit*) surengė Vokietijos religijų istorikų susivienijimas (*Deutsche Vereinigung für Religionsgeschichte, DVRG*). Tai ypač norėčiau pabrėžti: religijų istorijos disciplina yra kas kita, negu lyginamoji religijotyra ar ties teologijos riba balansuojanti evangelikų teologijos fakultetų religijotyra. Šiandien religijų istorija, atsikračiusi evoliucionizmo, „visuotinės religijų istorijos“ slogučio, yra istorinė filologinė disciplina, besinaudojanti atitinkamai istoriniu-filologiniu metodu ir išsikovojo (karingas atspalvis čia pabrėžtas ne tuščiai) autonomiškos humanitarinių mokslų disciplinos rangą. Dėl susiklosčiusių aplinkybių būtent filologiniam-istoriniam metodui religijų istorija privalo dėkoti už savo autonomiškumą, ir kiekvienas religijų istorikas vienaip ar kitaip deklaruoja jam savo ištikimybę.

Konferencijoje dalyvavo daugiau kaip šimtas mokslininkų, perskaityti trisdešimt keli pranešimai. Išskyrus plenarinius posėdžius, į kuriuos rinkdavosi apie du šimtus žmonių, tarp jų „iš gatvės“, konferencija vyko dviem srautais, iš pranešimų pavadinimų ne visada buvo galima nuspėti, ką vertėtų rinktis, juolab kad žadėtų pranešimų anotacijų beveik niekas iš anksto nepateikė. Besirinkdamas beveik visuomet pataikydavau į prastesnį referatą, tad pilno vaizdo fiziškai

susidaryti negalėjau. Apytikrį – lyg ir... Manau, kad mūsų konferencijos nėra tobulos, tačiau visiškai tas pat ir Tiubingene. Pranešimai būdavo kaitaliojami vietomis, kartais paskutinę akimirką, nurodomos ne tos temos, ne tie pranešėjai, kas pusdienį programos buvo spausdinamos iš naujo. Jaučiausi kaip namie.

Situacija. Vokietijoje irgi krizė, taupymas ir, žinoma, pakraščio disciplina – religijotyra. Po to jau filosofija, istorija, filologija. Žodžiai „religijotyros finansavimas“ auditorijoje sukelia ne šiaip kreivas šypsėnes, o juoko papliūpą. Dalyvavau tokioje „vidinėje“ konferencijos dalyje, kur Tiubingeno universiteto religijotyryninkai doktorantai pristatinėjo savo projektus, t. y. būsimo darbo temas, dabartinį įdirbį. Projektai įvairūs. Vienas tyrinėja Filipinų flagelantus, kurie gerai išsiplakę dar ir leidžiasi prikalmi prie kryžiaus; per praėjusias Velykas leidosi nukryžiuojamas pats, dabar ieško rėmėjų, nes nori dar kartą. Pasakojo apie prikalmi ypatumus, pojūčius kalant vinis ir kybant ant kryžiaus. Drauge yra parašęs sausą mokslinę studijėlę apie flagelantus. Žmonės buriasi į grupes, tiria konkrečią temą, ieškosi rėmėjų. Tai gana sudėtinga. Kartais pasirenkama specifinė tematika, kurios niekas niekada neparems (kokios nors lokalinės paraislaminės sektos tyrimai ar seniai pražuvusios civilizacijos karo ritualas), tad pinigų mėginama graibytis pagal kitokius kriterijus, ypač žvalgantis į Briuselio fondų pusę. Bet neatrodo, kad tai labai sėkmingas dairymasis. Tarkime, žmogus tiria islamą; Briuselyje prasimuša iki aukšto, skirstančio pinigus valdininko, kuris jam paaiškina, kad islamas neaktualu, šiandien reikalingiausi musulmonybės tyrimai. Visa auditorija leipo juokais, nes „ir arkliui aišku“, kad šie dalykai iš esmės sinonimiški, nes „nėra musulmonybės be islamo“, bet valdininko galva – tai ne arklio. Dar vienas projektas, irgi gan beviltiškas, – grupelė islamo tyrėjų, mėgina „priminti uodegą“ Averojaus jubiliejui Briuselio skirtiems pinigams. Averojus su religijotyra turi ne daug bendra, bet grupelė siekia paramos naujam Averojaus vertimui į vokiečių kalbą su naujais komentarais. Mat yra VDR atliktas vertimas, o jis – socialistinis. Kuo tai baigėsi, nežinau, bet ta

GINTARAS BERESNEVIČIUS – religijotyryninkas, LMA Kultūros ir meno instituto vyr. mokslinis bendradarbis.

grupelė užsimojusi, beje, puikiam projektui – parašyti Azijos religijų istoriją. Kadangi šiam reikalui pinigų niekas neskirs, ieškoma lėšų „iš šono“. Apskritai daug jaunimo pasirinko specifines jiems įdomias, tačiau „nekošernas“ temas, tad jas ir tiria, tačiau finansavimo galimybių ieško įvairiausiuose vietinės ir pasaulinės reikšmės jubiliejuose etc. Tyliai jusdamas kolegiską solidarumą, pastebėjau: jie nedaro neskonybių, t. y. neima puikiai finansuojamo feminizmo ar sociologijos temų. Religijotyryninkas – tai žmogus, turintis savivarbos. Religijų tyrinėjimai šio to išmoko.

Koks nors mokslo funkcionierius galėtų nusišiepti: štai ir ten su finansavimu ne kaip, ko dar norėti iš lietuviško mokslo biudžeto. Visiška tiesa, tik Vokietijoje fondų šimtai ir tūkstančiai. Surasti padorią finansuojamą temą nėra sunku. O be to, algos mokamos. Nors, tiesa, Vokietijoje religijotyryninko profesoriaus alga mažesnė už visų kitų disciplinų profesūros algas. Ir ten jie „pakraštyje“.

Ad hominem. Žmonių elgesys konferencijos metu. Žmonių, nes vokiečiai, pasirodo, irgi žmonės. Elgiasi kaip ir per lietuviškas konferencijas ar paskaitas. Geriausia vieta auditorijoje – iš krašto. Mėgstamos dar antra, trečia kėdė nuo praėjimo. Galinės vietos pačios geriausios, pirmų eilių niekas nenori. Po pranešimo auditorija reiškia padėką: maždaug šimtas žmonių beldžia krumpliais į stalo paviršių. Toks dundėjimas, gūdokas, viduramžiškas, bet man labai patiko. Kitkas – kaip ir Lietuvoje. Rektorato posėdžių salėje, kur vyko kai kurie posėdžiai, yra mikrofonas, tačiau jis arba neveikia, arba cypia. Bet vokiečiai turi baisiai stiprias gerkles, tad nesijaudina. Iš paskutiniųjų stengiamasi laikytis reglamento, vedėjas stabdo kalbėtoją, o tas: „va dar paskutinė auksinė mintis... ir dar...“ Tiesa, iki galo vadžios nebuvo paleistos. Prieš auditoriją kartais sėdėdavo turintis moderuoti senyvas profesorius. Prasadėjus pranešimui, jis imdavo knapsėti nosimi ir akimirksniu užmigdavo, visos auditorijos džiaugsmui...

Dėl juoko. Pranešimo, kurio tris keturis kartus nenutraukė juoko pliūpsnis, nebuvo. Tai ne vien pedagoginės pertraukėlės auditorijai išjudinti. Pranešėjai ironizavo save ir savo objektą, žaidė kalambūrais, o kas nesugebėjo subtiliai ironizuoti, bent banaliai pokštavo. Bet auditorija juos priimdavo palankiai, juokdavosi iš visiškai persenusių juokų. Juokas – religijotyryninkų požymis. Prie metodologinių reikalavimų religijotyrai visiškai teisėtai galima prirašyti humorą, gal teisingiau – ironiją. Kodėl – jau atskiro straipsnio tema.

KONTEKSTAI

Konferencija, kaip ir dera religijų istorijos konferencijai, vyko vokiečių kalba, dalyvavo iš esmės vokiškai kalbančių šalių universitetų atstovai, būta prancūzo,

graiko, švedų, vokiečių iš Teherano, bet religijotyryninkų *koinė* Europoje – vokiečių kalba. Aiškiai matyti, kad akademinis ratas susiformavęs, viena katė kitą pažįsta ir aiškiai žino, ko iš vieno ar kito pranešimo laukti. Rytų, Vidurio Europos atstovų nėra, net visur dalyvaujančių lenkų. Kadangi nebuvo pakankamai lėšų (tokia buvo oficiali versija), iš JAV dalyvių nesikviesta, bet niekas jų, švelniai tariant, nepasigedo. O savanorių iš užatlatės nebuvo, spėju, dėl to, kad jų eseistika religinėmis temomis šioje kietoje terpėje būtų sumalta į miltus.

Pranešimų geografija įvairavo, bet ją galima nesunkiai apibendrinti. Viduržemio jūros baseino, keltų bei germanų, Kinijos religijos, induizmas. Ugrofinai, slavai, baltai paminėti nebuvo, Oderis religijų istorikams (!) yra aklina siena. Ne Gangas juk, neįdomu. Nors apie slavus, tiesa, būta – Vasilios Makrides iš Erfurto universiteto skaitė pranešimą apie moderniąją ortodoksų apokaliptiką, iš esmės remdamasis Jugoslavijos ideologinių stereotipų modeliu. Antras slavų paminėjimas – įžanginėje, konferenciją pradėjusio Hanso Kippenbergo kalboje, kurioje jis, modeliuodamas XX a. teokratinių tendencijų kryptis, užsiminė apie buv. Jugoslaviją, kur žudynės vyko ir po religinės neapykantos vėliava. Tai jam kažkaip netilpo į istorijos bei teokratijos pabaigos koncepciją, tad Kippenbergas su Jugoslavijos problema susitvarkė vienu ypu: *alles klar: Slawen* (prasmė tokia: ko norėti, juk tai slavai). Ši metodologinė pirueta auditorija sutiko pritariančiu griausmingu juoku. Aš ne slavas, bet pašiurpau. Iš juodaodžių šaipytis nevalia – rasizmas. Iš slavų galima.

Rytų ir Vidurio Europa nurašoma su išankstine arogantiška panieka ar geriausiu atveju ignoruojama. Tai nėra sunku, nes galų gale Vidurio Europoje profesionalios religijotyros realiai nėra. Bent jau tokios, kuri atitiktų istorinės-filologinės religijotyros reikalavimus. Ausies krašteliu mėginau nugirsti „Marija Gimbutas“, nes buvo aišku, kad, tarkime, „Greimas“ tikrai neišgirsiu. Nieko panašaus. Net amerikonių religijotyros šulas Campbelas paminėtas nebuvo. Ne ta kompanija. Religijų istorijoje reikalavimai patys aukščiausi, patys radikaliausi.

Baigiant apie kontekstus. Religijų istorikų profesūra intensyviai juda. Du trys metai Brėmeno universitete, po to Berlynas, dar po kelių metų Erfurtas – tai natūrali profesorių ir docentūros rotacija. Viena vertus, nuo viduramžių laikų mokslininkas privalo judėti, idant neapkerpėtų, susipažintų su kitomis idėjomis ir pasitikrintų savašias. Šiais internautų laikais tai irgi galioja. Judantis profesorius juda su savo koncepcijomis ir paskaitų kursais. Kiekviename universitete esti sava religijotyros pakraipa, su kuria „naujokui“ tenka kontaktuoti, antra vertus, toks desantas verčia sujusti ir vietinius mokslininkus. Nekalbu apie studentus, kuriems profesoriai dėl to pernelyg neįkyri. Ir

dar: su dviem trim paskaitų kursais profesorius gali suktis po universitetus. Šiuo metu ši rotacija linksta į buvusią Rytų Vokietiją – Leipcigą, Erfurtą, Greifsvaldą. Profesūra ten dėstyti vyksta patylylukais burnodama, bet ne dėl kokios nors prievartos – tiesiog reikia kelti „rytietiškų“ universitetų lygį, tai sąmoningas piliečio aukojimasis. Tiesa, kiekviename universitete yra vadovaujantis profesorius, ant savo pečių laikantis kryptį, kuri tame universitete jau turi tradiciją ir įdirbį. Tokie jau nejudą. Tiubingeno krypties laikytojas – prof. Bernhardas Gladigowas, anglakilmis vokietis, pavardė tariama taip, kaip rašoma, kryptis – filologinis istorinis radikalizmas, visos kitos metodologijos netinkamos. Gal todėl konferencijoje nemačiau jokių fenomenologų ar lyginamosios religijotyros atstovų, o gal jie tiesiog bijojo prisipažinti.

METODAS IR LYGIS

Metodologija, kaip minėjau, filologinė-istorinė, tad buvo įdomu pasižiūrėti, kas tai yra iš tikrųjų.

Pranešimai dažniausiai buvo sukalti „filologiškai-istoriškai“ puikiai. Bet kokio nors aukštojo filologinio pilotažo nepastebėjau. Tiesiog pranešėjai moka reikiamą kalbą, bent jau gali laisvai skaityti šaltinius. Ar tai būtų kinų, ar korėjiečių, ar sanskritas, ar senoji persų – jokių abejonių nekyla, tai *conditio sine qua...* Kalbinio konteksto išmanymą papildė istorinio laikotarpio pažinimas, žinios apie laikotarpio ir teritorijos ekonomiką, socialinę sferą, vyraujančią ideologiją. Konkreti problema perleidžiama būtent per šiuos filtrus, ir pats

„perleidimas“ problemą jau savaime gerokai pavartaloja iš įvairių pusių bei požiūrio taškų. Esama ir lyginimo elemento. Tarkime, su atitikmenimis kitais laikais, kitose kultūrose bei religijose. Bent jau man, susidūrusiam su dažnai neigiama lietuvių folkloristų reakcija į tautosakinės medžiagos panaudojimą mitologinėms rekonstrukcijoms, įdomu buvo tai, kad ne tik sakmės, bet ir tarptautinės pasakos labai laisvai įtraukiamos į kokio nors ritualo ar įvaizdžio rekonstrukcijas: tai laikoma ypač elegantišku metodologiniu veiksmu.

Problema kartais išaiškinama lyg ir vienaprasmiškai, kartais paliekama atvira, kartais pasiūlomi keli jos sprendimo būdai, bet nuolat paliekama erdvė kitokiam sprendimui. Tiesa, ne visiems pranešimams tai galioja. Be to, mano klausytieji religijotyryninkai nesyk turi kokią nors savo *idée fixe*, kurią jau gina iš peties.

Dar vienas principas – tai nuolatinė kritiška nuostata. Visų pirma, tiriamojo objekto atžvilgiu. Nuolat stengiamasi įrodyti ar parodyti, kad tyrinėtojas nesutapo su juo, nesitapatino, neprarado objektyvumo (tam nesyk panaudojama ironija, dalis auditorijos tai supranta ir vertina).

Šiek tiek nustebino tai, kad konferencijoje metodologijos klausimai nebuvo liesti. Jei pranešėjui reikėdavo, jis paaiškindavo, kad „suprantama“, remiasi istoriniu-filologiniu ar istoriniu-lyginamuoju metodais, visi pritariamai palinkėdavo ir visos metodologinės problemos dingdavo net neiškilusios. Man buvo paaiškinta, kad šiandien metodologiniai klausimai nebeaktualūs, nes visi metodai ir teorijos, išskyrus istorinį-filologinį, istorinį-lyginamąjį, diskreditavosi. Bet vis dėlto susidarė

ispūdis, kad ne kartą visi tie metodologiniai burtažodžiai nieko nereiškia, o religijotyriškai tiesiog kritiškai rašo apie pasirinktą objektą, pasinaudodami specialiojo ir bendrojo išsilavinimo žiniomis. „Kritiškai“ reiškia ne tiek kritiškumą šaltinių atžvilgiu, kiek nuolatinę nuostatą, juntamą iš kiekvieno sakinio, ir jos esmė yra išlaikyti distanciją nuo objekto, kartais su ironijos, kartais su filologijos, kartais su istorijos pagalba.

Medžiaga, tiesą sakant, pati diktuoja pagarbaus elgimosi su ja formą, kuri ir pavadinama metodologija, – galima būtų pamanyti ir taip.

Vienintelis metodologinis piruetas įvyko gana netikėtai, kai Bernhardas Maieris iš Bonos universiteto, samprotaudamas apie germanų ir keltų eschatologinius vaizdinius ir konstatavęs, kad jie iš esmės sutampa, pastebėjo (tai žinoma visiems religijotyriškai), kad tai ne pirmas ir ne paskutinis fenomenų sutapimo atvejis, ir pareiškė, kad tradicinis religijų istorijos skirstymas (keltų, germanų, egiptiečių religija etc.) yra pasenęs ir keistinas, kadangi jis reprezentuoja XIX a. vidurio realiją – tautą. O apie kokią tautą galima kalbėti nagrinėjant keltus, skirtingais dialektais šnekančias, tarpusavyje kariaujančias gentis nuo britų salų iki Anatolijos? Maierio nuomone, čia reikėtų elgtis maždaug taip, kaip elgiasi archeologai, t. y. skirstyti kultūras (atitinkamai ir religijas) ne tautiniu, o kultūrinių duotybių pagrindu. Pagal Maierį, gana aiškiai susiklosto keltų-germanų regionas, kuriame tam tikri religiniai vaizdiniai yra labai artimi. Tokį regioną derėtų apimti ne tautiniu, o tiesiog teritoriniu principu, kaip erdvę, kurioje paplitęs vientisas mitologijos ir kulto kompleksas.

Idėja, žinoma, įdomi, tačiau geriausios mintys ateina pavėluotai – taip ir man jau grįžus namo šovė mintis, kad tas kompleksas vargu ar apsiribotų keltais ir germanais. Maieris nagrinėjo „griūvančio dangaus“ mitologiją. Tačiau ją turi ne tik keltai ir germanai, ir lietuvių pasakose apie griūvantį dangų kalbama. Graikai, matyt, irgi ką nors panašaus turi, jei yra Atlantas, vadinasi, dangų laikyti reikia, Irano arijų eschatologijoje yra mintis apie būsimą dangaus susijungimą su žeme, t. y. „nukritimą“ ant žemės. Be abejo, tokios idėjos esama ir induizme (religijotyrikinų patarlė: „Indijoje visko yra“ – turima omenyje fantastiška induizmo vaizdinių gausa, jei kur nors pasaulio kampe egzistuoja koks nors religinis vaizdinys, jo atitikmuo neišvengiamai egzistuoja Indijoje – tai taisyklė, ne mistika). Pats esu skaitęs apie griūvantį dangų, rodos, pigmoidų mitologijoje. Kur ši ratą stabdyti? Ir kokių principu pasirinkti stabdymo akimirka? Jei bus stabdoma, kils klausimas, kodėl neištraukiama kaimynų mitologija, jei nebus – toks kompleksas tikėtiniausiai nusidrieks per visą Žemės rutulį ir gausime naują religijos fenomenologijos leidimą.

Daug pranešimų buvo aukšto lygio. Labai aukšto. Maž-

daug pusė. Kita pusė gana vidutiniška, buvo ir atvirai prastų pranešimų. Savų *perestukinų* turi ir vokiečiai. Toks jaunuolis, Martinas Baumannas iš Hanoverio, skaitė pranešimą apie karibų induizmo formavimąsi Trinidade. Tiesa, sužinojau, kad Trinidade dėl britų kolonijinės politikos gyvena 90% induistų, jie visi, žinoma, indai (Tobago – juodaodžiai). Šiaip medžiagos analizei, manding, buvo, bet pranešimas sudarytas iš ispūdžių Trinidade atpasakojimų, apie viešbučio radijo transliuojamą muziką, gamtą, buvo rodomos skaidrės etc. Nuvažiavo žmogus dviem savaitėm atostogų ir padarė referatą. Tokių ir panašių pranešimų būta. Tiesa, iš jų klausytojai bėgo atvirai, nesidrovėdami.

Akademinės diskusijos lygis irgi įvairavo. Vienas pranešėjas, ilgai ir įdomiai nagrinėjęs zaratuizmo eschatologiją, kraipydamas galvą ir su išlygomis padarė išvadą, kad, rodos, žydų eschatologija galėjo padaryti įtaką iraniškajai. Net man buvo aišku, kad chronologiškai čia nesueina galai, bet tokia hipotezė gali egzistuoti, jos kilmė žinoma, tai Upsalos mokykloje sukalta teorija (Nathanas Söderblomas). Pašokęs Kippenbergas, vienas Vokietijos religijotyros banginių, šį docentuką tiesiog apstaugė, sumalė į miltus, sutrynė, apkaltino ideologizavimu (baisiausia nuodėmė religijotyroje, po jos tik teologizavimas, tačiau toks kaltinimas jau prilygsta anatemai), docentukas paraudo – Kippenbergas tai pastebėjęs patenkintas užriko: „Jūs paraudote, o tai rodo, kad jūs melavote!“ Po pertraukos mačiau juos kokią valandą ramiai besišnekučiuojant vestibulyje, tiek apie zaratuizmą, tiek šiaip apie visokius niekus.

Konferencijose būna klausimų pranešėjui penkiaminutė, ir Tiubingene – viskas kaip Lietuvoje – dažnas klausėjas pakildavo iš vietos ir prapliupdavo aštuonių tūkstančių spaudos ženklų tirada, išpasakodavo viską ką žino, dažniausiai ne į temą, po to klausiamai įsispyrydavo į pranešėją, kuris pamąstęs pasakydavo maždaug *ja*. Diskusijai skirtas laikas nesyk tuo ir baigdavosi.

MIRCEA, RELIGIJOTYRININKŲ DANTIES SOPĖ

Mircea Eliade konferencijoje buvo plūstamas, ignoruojamas, cituojamas, jo buvo atsižadama, jis būdavo suspenduojamas, prakeikiamas – taip nuosekliai ir su tokiu azartu, kad tapo aišku: ne viskas taip paprasta. Kippenbergo plenariniame pranešime Eliade drauge su Carlu Gustavu Jungu buvo priskirtas „naujojo Izraelio“ pranašams, šitaip jį mitologizuojant dar labiau, negu mitologizuoja Eliade šlovinantys entuziastai.

Religijų istorikai Eliade's atsižada pabrėžtinai ir nuolat, nors Vidurio Europoje, Prancūzijoje, JAV jis daugiau negu populiarus, net laikomas metodologiniu humanitarikos lyderiu, o vokiečių religijų istorikai nuo jo atsižegnoja. Šarlatanai, pranašavimo sindromo,

visuotinės religijų istorijos idėjos apsestas religijotyros maniakas. „Fušeruoja“ šaltinius, neišigilina į temą, šoka per tūkstantmečius kaip per katės balutę.

Religijų istorikai Vokietijoje yra aukščiausio lygio religijotyryninkai profesionalai, kurių darbo šerdis – kritinis požiūris į medžiagą ir nedidelės, ganėtinai siauros temos, apibrėžti laikotarpiai. Eliade’s šėlsmas per žemynus ir mitologijas juos šiurpina. Religijų istorikas išmano konkrečią religiją konkrečiu laikotarpiu, tarkime, imperatoriaus Cin Šichuanio valdymo periodo Šiaurės Junanio provincijos sektas ar Darijaus valdymo epochos mazdaizmo ypatumus Persijos Chorasano provincijoje. Išmano puikiai, su visomis smulkmenomis ir niuansais, yra šios temos lyderis ir pasaulinio lygio ekspertas (tai nėra pernelyg sudėtinga, nes jo kolegų per visą Žemės rutulį susirinktų du ar trys). Ir štai Eliade, darydamas eilinį savo opusą, prašniokščia pro jo temą, gal ir pacituoja jo monografiją ar straipsnį – neišigilinęs, neperpratęs iki galo, nepastebėjęs, kad pasirinkta citata tik hipotetinė, ar netgi apskritai cituodamas iš atminties. Eliade pasiremia koku nors šaltiniu, išpeša iš jo reikiamą detalę ir vėl nepaiso, kad tame pačiame šaltinyje ta detalė paneigiama ar kad ji turi savo komentavimo tradiciją. O kaip jaustis religijų istorikui? Tai apiplėšimas vidury dienos.

Religijų istorikas dirba, triūsia, mokosi mirusių kalbų dialektų, jo gyvenimo darbas išleidžiamas 200 egz. tiražu ir jis dar turi atlaikyti kolegų kritiką, o čia Eliade iš kelių šimtų monografijų, Homero ir Talmudo citatų sukurpia pasaulinį religijotyros bestselerį. Ir ką galvoti? Iš esmės Eliade’ei religijų istorikai negali atleisti vieno – to, kad jam pasisekė. Jei jis būtų dėstęs kur Konstancė ar Sarbriukene, savo koncepcijas leidęs rotaprintu, gal jis pernelyg ir neužkliūtų... Religijotyryninkai, netgi „tikslieji“, filologinės pakraipos, tyliai pakenčia savo šiek tiek erezijon linkusius kolegas. Net nevykėlius, kuriems leidžiama ramiai tūnoti periferijoje. Kodėl, dar pamėginsiu paaiškinti.

Vis dėlto Eliade’ei konferencijoje buvo skirtas vienas pranešimas. Jūrgenas Mohnas iš Miuncheno universiteto skaitė gana klampiai pavadintą referatą: „Kosmoso sugrįžimas? Apie Mircea Eliade’s „religiškai produktyvą“ istorijos aiškinimą“. Mohnas, gana jaunas religijotyryninkas iš šiuo metu besiformuojančio Miuncheno religijotyros centro, mėgino objektyviai įvertinti Eliade, t. y. ne iš anksto sumalti jį į miltus, o iš pradžių bent jau blaiviai pažvelgti į jo koncepciją. Tai religijų istorikų aplinkoje buvo jau savaime rizikinga.

Mohnas pradėjo nuo svarstymų, kurion dėžutėn Eliade dėtinas, ir, žinoma, atmetęs jį kaip religijų istoriką, darbine hipoteze pasirinko Eliade’s kaip religijos fenomenologo versiją (jis pats iš dalies save tokiu laikė, o ir formalūs požymiai atitinka). Tiesa, Eliade diskredituoja tai, kad jo knygos religiniai faktai apibendrinami

pernelyg greitai, o jo raktinės sąvokos (*das Heilige, le sacre, holiness*, archetipai, hierofanijos etc.) yra labai išskydusios, pernelyg bendros ir skirtingose teksto vietose ar skirtingose Eliade’s monografijose gali reikšti gana skirtingus dalykus.

Kaip galima išdėstyti Eliade’s koncepciją? Eliade provokuoja religijų istoriją, keldamas klausimą, ar kosmosas ir istorija koreliuoja. Tai aiškindamasis, Eliade visų pirma atlieka istoricizmo kritiką, ir ši kritika iš dalies teisinga, tik reikia skirti Eliade kaip religijų istoriką (jis pats kvalifikuojasi kaip toks) ir Eliade kaip *homo religiosus*, kuris pats save stipriai eksplikuoja į tyrinėjamą lauką. Istorija Eliade’ei prasminga per simbolius, susiejiančius ją su Kosmosu, ir jis Kosmose mato išistorinančią duotybę. Savo ruožtu religija tampa keliu į Kosmoso ir istorijos įsisavinimą.

Šioje koncepcijoje labai daug literatūriškumo, bet reikia pripažinti, kad joje Kosmosas, istorija bei religija išties sujungiami. Atrasti Kosmosą istorijoje Eliade’ei pavyksta; ten, kur susiduria Kosmosas ir istorija, atsiranda simboliai, kurie jau yra religijos dalis. Sistemą Eliade sukuria, tai reikia pripažinti.

Kita vertus, religijų istorija Eliade’ei driekiasi tarp šventybės ir profanybės, iracionalumo bei racionalumo, ir pan. O tai juk europinės sąvokos, kurios dažniausiai iš principo netinka neeuropinėms religijoms aprašinėti. Eliade šiuo požiūriu yra europinės religijos sampratos atstovas bei paveldėtojas, ir jeigu reikia nustatyti, kas jis išties yra, tai tenka atsiriboti nuo laikinai priimtos išankstinės jo kaip fenomenologo sampratos, būtent – jis ne fenomenologas, kadangi jo koncepcija perdėm istoriška. Jį reikia apibūdinti kaip *kosmocentriškai mąstantį hegelininką*. Čia, ko gero, ir būtų raktas į Eliade’s supratimą ir „idėjimą dėžutėn“, nes jo samprata, kitaip negu paties Eliade’s metodologinė savimonė, nėra nei fenomenologinė, nei religinė istorinė. Eliade’ei religinė sklaida (religijų istorija) prasideda nuo šventybės ir profanybės įtampos, kurios įveika atsiranda dangaus ir žemės įvaizdžiuose, toliau jiems skylant bei pasipildant vandens, astralinių dievybių, požemių etc. hierofanijomis, ir tokia religinė išsklotinė iš esmės tampa savotišku apreiškimu. Tai ne tiek mokslinė religijos istorija, kiek mitologinė kosmogonija. Tarkime – kosminis egzistencializmas. Ir galime aiškiai teigti, kad kosmoso–istorijos–religijos koreliacija yra paties Eliade’s religingumo eksplikacija. Norint Eliade nagrinėti, tai visų pirma imtina domėn, ir, atitinkamai, reikia skirti paties Eliade’s Kosmoso sampratą nuo realios jo pastebėtos Kosmoso ir istorijos koreliacijos.

Ir dar: aiškinantis Eliade, reikėtų skirti Eliade’s teoriją ir Eliade’s metodą. Tai, ką jis deklaruoja, nesutampa su tuo, ką ir kaip jis daro. Reikia skirti ankstyvąjį ir vėlyvąjį Eliade, mėginti suprasti pokyčius, kurie naujai atsiranda to paties termino realiame turinyje (hiero-

fanių, archetipų ir t. t. atveju). O platesniu požiūriu Eliade's asmenyje reikėtų matyti moderniojo žmogaus prasmės paieškas.

Mohno pranešimas, manding, buvo skirtas mėginti identifikuoti Eliade, taigi jis buvo griežtai išmestas tiek iš religijų istorikų, tiek netgi fenomenologų terpės, tačiau jam palikta specifinė „hėgelininko“, istorijos, kosmoso, religijos prasmės ieškotojo niša (kuri vis dėlto tiek specifinė, kad joje, be paties Eliade's, daugiau nieko neįtūpdysi).

Tačiau, mano nuostabai, Mohno pranešimas buvo sutiktas pakankamai šaltai, iš auditorijos jam buvo primesta... Eliade's apologetika, pseudoobjektyvumo siekis, pernelyg didelė simpatija Eliade'ei. Praktiškai jam buvo nurodyta, kad užuot mėginęs ieškoti vietos Eliade'ei, jis privalėjo imtis radikalių jo kritikos.

Man susidarė išpūdis: Eliade yra religijų istorikų slogutis, toks galingas, kad jie be jo nebegali egzistuoti. Gal metodologiškai Eliade's egzistavimas padeda filologinių religijų istorikų autoidentifikacijai?

PASIMETĘ RELIGIJOS PSICHOLOGAI

Vienas konferencijos pusdienis buvo skirtas religijos psichologams. Šiaip lyg ir aišku, kokia tai disciplina – prasidedanti nuo Williamo Jameso „Religinės patirties įvairovės“, tačiau toliau į ją verčiau neikišti nosies, nes prasideda kone medicina. Pavyzdžiui, aš esu mėginęs skaityti modernius religijos psichologijos traktatus, tačiau nesupratau nieko. Nei apie ką kalbama, nei ko iš religijos psichologijos galima tikėtis. Tikriausiai, – nutariau, – norint suvokti religijos psichologiją reikia būti religijos psichologu, t. y. turėti „bazinį išsilavinimą“. Tad buvo baisiai smalsu išsiaiškinti, kaip save suvokia ir prezentuoja religijos psichologai.

Pagrindinės religijos psichologų mintys parodė, kad iš dalies neklydau. Jei gali nelįsti į religijos psichologiją, verčiau nelįsk. Nes ten įlindęs vis vien nieko nesuprasi.

Pirmieji šioje dalyje nuskambėję žodžiai – religijos psichologijos padėtis Vokietijoje kritiška ar bent jau sąlyginai kritiška. Religijos psichologija – tai pavainikis, kurio tėvas niekaip nenori prisipažinti. Joks gimdytojas nesiima atsakomybės už pavainikį: nei teologija, nei psichologija, nei religijotyra. Teologijos srityje religijos psichologiją utilizuoja pastoracinė psichologija, iš esmės pervesdama religijos psichologiją į grynąją psichologiją. Kažin kas panašaus ir tais atvejais, kai religijos psichologija patenka į psichoanalizės orbitą, ji praryjama, tik nasrai kiti.

Religijotyra religijos psichologiją laiko dukterine disciplina ir iš jos tikisi atitinkamų rezultatų, tačiau religijos psichologija šių lūkesčių išpildyti nelabai įstengia. Pagrindinė problema: kiek ir kaip humanitarinį mokslą

galima jungti su gamtamoksliais, juolab kaip humanitariniai dalykai gali būti tikrinami pagal gamtamokslį?

Psichologija į religijos psichologiją žvelgia utilitariškai; jos požiūriu, egzistuoja meno psichologija, sporto psichologija, valgymo psichologija: kodėl gi negalėtų egzistuoti ir religijos psichologija?

Tad kaip elgtis religijos psichologijai? Dviem kojom remtis į tris kontinentus? JAV rasta elementari išėitis – religijos psichologija įjungta į praktinę psichoterapiją, universitetuose nagrinėjamos sveiko gyvenimo koreliacijos su religingumu temos, pvz., ar tikintieji gyvena ilgiau, daugiau ar mažiau serga vėžiu. Vokietijoje religijos psichologija pakibusi, vienuose universitetuose ji labiau gravituoja į medicininės disciplinos pusę, kituose – į humanitarinės, tačiau šis pakibimas neleidžia susišnekėti patiems religijos psichologams.

Hartmutas Zinseris iš Berlyno – žinomas religijotyros autoritetas, užsiimantis ne tik religijos psichologija – savo pranešime nagrinėjo psichoanalitinių sąvokų pritaikymo religijotyroje galimybę. Bendra nuostata buvo kritiška. Visų pirma Zinseris kvestionavo pačią psichoanalizę. Ir kaip terapiją, ir kaip metodą. Religija išties iracionalus fenomenas, bet psichoanalizė, žodžiais tą pripažindama, praktikoje remiasi *sąvokomis*. Ar pacientas, gulėdamas ant kušetės, atskleidžia universalios religinės sąmonės elementus, ar tai greičiau fantazijos, minčių asociatyvinė grandinė? Jam leidžiama išsišnekėti, pliaukšti, kas užaina ant seilės, o po to tą medžiagą interpretuoja psichoanalitikas, turintis bendrą psichoanalizės išsilavinimą, žinantis, ką jam privalu atrasti ir diagnozuoti. Vaizdiniai pritempiami prie schemos ir po to interpretuojami, tačiau visiems žinoma, kad interpretacija daugiau priklauso nuo interpretatoriaus negu nuo interpretuojamojo.

Religijos turi daugybę vaizdinių, ir juos galima gretinti su paciento šnekalais. Manyti, kad pacientas „išstumia“ vaizdinius iš individualios sąmonės lygiai taip, kaip jie „išstumiami“ religijose, tik iš kolektyvinės sąmonės. Sąmonė tampa visų veiksmų ir vaizdinių pagrindu. Tarkime, ji išties egzistuoja – tačiau ar tai, ką ji perteikia, jau yra religinės prigimties fenomenas? Ir ar tikrai audiencijoje pas psichoanalitiką pacientas atleidžia visus stabdžius ir išsikalba visiškai, nieko nenuslėpdamas ar neužmiršdamas? Psichoanalizėje, ir tai plika akimi matyti, tyrinėtojas yra tyrinėjimo subjektas ir nulemia rezultatus, ar gal greičiau tai jo paties (auto)terapija, kurią jis permeta pacientui.

Sigmundas Freudas religijose įžiūri neurozę. Tad išėitų, kad kulto apeigos ir ritualai atliekami nesąmoningai? O visi išstūmimai irgi nelabai aiškūs. Kas gi tai yra? Pavyzdžiui, žmogus nori pagerinti savo ekonominę situaciją – ar tai iš sąmonės išstumtas neurotinis kompleksas? O kai kalbama apie tokį sudėtingą reiškinį kaip religija, tokie išstūmimai atrandami iš karto.

Patyliukais religija paverčiama liguistu fenomenu. Religija – tai liga. Kitu atveju psichoanalizė nesuveikia. Bet juk egzistuoja skirtumas tarp religijos ir neurozės. Neurozė izoliuoja žmogų nuo visuomenės, o religija, priešingai – daro žmogų socialine būtybe. Jei pripažinsime, kad religija yra išstūmimas, atitinkamai turėtume logiškai pratęsti ir tarti, jog visa kultūra yra psichopatologija. Ir, tarkime, ar toks reiškinys kaip kalba – irgi išstumtas pasąmonės turinys?

Kiekvienam laikui jo prieštaros rodosi skirtingai. Psichoanalizė XIX a. pabaigos – XX a. pradžios produktas, beje, šiandien beviltiškai persenęs. Šiandien vietoj „pasąmonės“ greičiau tartume „genetinis paveldas“...

Christianas Zwingmannas iš Bad Sackingeno pasiūlė temą: „Religiniai laikų pabaigos lūkesčiai kaip gyvenimo problemų spėjimas? Religinė psichologinė analizė“. Tai buvo iliustracija, kaip religijos psichologija sprendžia eschatologines ir apskritai religinių lūkesčių problemas. Zwingmannas užpylė lentelėmis, kurių nespėjau persipiešinėti, bet idėja maždaug tokia: egzistuoja prasmės, reikšmės, sveikatos ir pan. siekiai, kurie atitinkamai pereina į paieškas, o pastarosios visų pirma atsiremia į vertinimo, orientavimosi sistemos poreikį. Paieškos vyksta „pasaulietiniu“ lygmeniu, kuris religinio žmogaus atveju kopijuojamas į transcendentinę sferą. Galima stebėti, kaip asmens ar asmenų grupės religingumas sąlygoja tam tikras pastangas, pvz., socialinės paramos ieškojimą. Galima nagrinėti, kaip religiniai ritualai šiuolaikinėje visuomenėje (vestuvės, laidotuvės) padeda pereiti gyvenimo fazes. Religijos psichologija užsiima ir atsivertimais, stebėdama, staigūs jie ar lėti, ar išties savimonės pasikeitimas radikalus. Analizuojama milenaristinė laikysena, kurioje ne iškentėta praeitis, bet daug žadanti ateitis legitimuoja dabartį etc.

Šitaip religijos psichologija vis dėlto įtraukiama į taikomųjų mokslų sritį, kažkur tarp psichologijos ir sociologijos. O bendra išvada būtų tokia: religijos psichologai bijo religijotyryniškų, nes neišmano religijotyros, o religijotyrynininkai bijo religijos psichologų, nes neišmano psichologijos. Dialogas neįvyko.

ESCHATONAI

Pranešimai buvo skirti posūkio ir galutinių laikų įvaizdžiams religijose, bet tokio bendro vaizdo niekas nepiešė, kartais pranešimai tik su didelėmis išlygomis atitiko konferencijos temą. Laikotarpiai, žemynai, įvaizdžiai, tematika nesutapo. Bendra nuostata – krizenimas iš žiniasklaidos sukkelto bumo, bet niekas nežaidė tokiomis kvailystėmis kaip trečias tūkstantmetis, epochos lūžis, Vandenio era. Religijotyrynininkai labiau pademonstravo, ties kokiomis temomis jie dirba, parodė,

jog išmano religijotyrynes technikas, ir išsiskirstė. Vienintelis temą formaliai iki galo atitinkantis pranešimas buvo Kocku von Stuckrado (Bremenas) referatas apie astrologines laikų pabaigos konotacijas krikščioniškoje erdvėje. Von Stuckradas pats savaime įdomus, grafas (kas buvo matyti iš šimto metrų – tik ne iš aprangos ar pasipūtimo), religijotyrynininkas-astrologas. Pasirodo, ir tokių būna: bet kai pamačiau, kad jis dirba pateikdamas astrologinę medžiagą, supratau, „kodėl jam leidžiama“. Jis laikėsi radikaliai kritinės nuostatos ir dėstė ne astrologijos tiesas, o astrologinį *požiūrį*. Dabar net negaliu pasakyti, kaip jam tai pavyko, tai metodologiškai sunku apčiuopti, bet iš esmės buvo filologiškai-istoriškai pateikiama astrologinė medžiaga. Kai kas man buvo visiškai naujiena – pvz., ta garsioji Vandenio era, kuri, pasak *New Age*, jau stojo ar užplauks kitąmet, yra realus astrologinis faktas, tačiau žvaigždynai – tai ne sekundmačiai, Vandenio ženklan Žemė ėmė linkti XVIII a., o šis virsmas baigsis apie XXIV a. Profesionalų astrologiniai žurnalai niekada neskambino varpais – nei planetų judėjimas, nei žvaigždynų padėtis šiuo ir artimu bei tolimu metu nežada jokių kataklizmų. Visa ši tūkstantmečio sumaištis prasidėjo dėl labai jau migloto Nostradamo, planetų parado, žydu krikščionių tradicijos, kuriai vienintelei 1000 turi prasmę (nei kinams, nei japonams, nei musulmonams, nei induistams šis skaičiukas prasmės neturi). Astrologija čia nelabai kuo dėta – pati savaime ji negali pagrįsti eschatologijos, o modernioji dutūkstantmečio eschatologija atsirado todėl, kad astrologiniai vaizdiniai sumišo su krikščioniškais, o visą šią sumaištį išskleidė ir iki masinės psichozės išpūtė bulvarinė žiniasklaida.

Moralas? Religijotyra Vokietijoje gyvuoja, turi problemų, dažniausiai, be abejo, finansinių, yra pakankamai populiaru. Tai liudija paskaitų kursai visuose universitetuose, keliolikoje – atskiri institutai ar seminarai (pastarieji atitinka mūsų katedras): štai Miuncheno universitete šiuo metu formuojamas labai galingas religijotyros centras... Žmonės dirba kaip ir visi humanitarai, iš tiesų savo malonumui, bet be jų, religijotyryniškų, intelektualinis Vokietijos universitetų peizažas neįmanomas. Pavyzdžiui, šią konferenciją globojo Tiubingeno universiteto rektorius, surengė priėmimą jos dalyviams, ją nušvietė žurnalistai, į vakarines paskaitas plūdo ne tik studentai, bet ir „žmonės iš gatvės“... Konferencija baigėsi, religijotyrynininkai išvažinėjo kas kur. Kas skaityti kursų, kas į bibliotekas, kas ieškoti pinigų Azijos religijų istorijai, kas prisikalti prie kryžiaus Filipinuose... – smulkūs religijotyryniškų malonumai. Bepigu – kai visuomenė žino, kad paskutinis universitetinę civilizaciją baigiantis elegantiškas štrichas – religijotyra. ❧